

Розділ 8 □ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

8.1. Загальні засади здійснення оперативно-розшукової діяльності та її суб'єкти

Поняття оперативно-розшукової діяльності законодавчо закріплено у ст. 2 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", згідно з якою **оперативно-розшукова діяльність** — це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів.

Завданням оперативно-розшукової діяльності є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень і в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави.

Правову основу оперативно-розшукової діяльності становлять Конституція України, Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" (далі — Закон), Кримінальний та Кримінально-процесуальний кодекси України, закони України про прокуратуру, міліцію, Службу безпеки, Прикордонні війська, державну охорону органів державної влади України та посадових осіб, про судоустрій, забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, державний захист працівників суду і правоохоронних органів, інші законодавчі акти та міжнародно-правові угоди і договори, учасником яких є Україна.

Основними принципами оперативно-розшукової діяльності є *законність, дотримання прав і свобод людини, взаємодія з органами управління і населенням.*

До підстав для здійснення оперативно-розшукової діяльності належать:

- наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів:

про злочини, що готуються або вчинені невстановленими особами;

про осіб, які готують або вчинили злочин;

про осіб, які переховуються від органів розслідування, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання;

про безвісно відсутніх осіб;

про розвідувально-підривну діяльність спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб проти України;

про реальну загрозу життю, здоров'ю, житлу, майну працівників суду і правоохоронних органів у зв'язку з їх службовою діяльністю, а також особам, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членам їх сімей та близьким родичам з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя; співробітників розвідувальних органів України у зв'язку із службовою діяльністю цих осіб, їх близьких родичів, а також осіб, які конфіденційно співробітничали або співробітничали з розвідувальними органами України, та членів їх сімей з метою належного здійснення розвідувальної діяльності;

- запити повноважних державних органів, установ та організацій про перевірку осіб у зв'язку з їх допуском до державної таємниці і до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках;

- потреба в отриманні розвідувальної інформації в інтересах безпеки суспільства і держави.

Вказані підстави можуть міститися в заявах, повідомленнях громадян, посадових осіб, громадських організацій, засобів масової інформації, у письмових дорученнях і постановках слідчого, вказівках прокурора, ухвалах суду у кримінальних справах, що перебувають у його провадженні, матеріалах органів дізнання, інших правоохоронних органів, у запитах оперативних підрозділів міжнародних правоохоронних органів та організацій інших держав, а також запитах повноважних державних органів, установ та організацій, визначених Кабінетом Міністрів України, про перевірку осіб у зв'язку з їх допуском до державної таємниці і до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках.

Забороняється приймати рішення про здійснення оперативно-розшукових заходів за відсутності вказаних підстав.

Матеріали оперативно-розшукової діяльності **використовуються**:

- як приводи та підстави для порушення кримінальної справи або виконання невідкладних слідчих дій;
- для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальній справі;
- для попередження, припинення і розслідування злочинів, розвідувально-підривних посягань проти України, розшуку злочинців та осіб, які безвісно зникли;
- для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів, а також співробітників розвідувальних органів України та їх близьких родичів, осіб, які конфіденційно співробітничали або співробітничали з розвідувальними органами України, та членів їх сімей;
- для взаємного інформування підрозділів, уповноважених здійснювати оперативно-розшукову діяльність, та інших правоохоронних органів;
- для інформування державних органів відповідно до їх компетенції.

До **суб'єктів** оперативно-розшукової діяльності належать:

- працівники оперативних підрозділів, які мають право здійснювати оперативно-розшукові заходи;
- оперативні підрозділи, до компетенції яких входить здійснення оперативно-розшукової діяльності;
- особи, які за їх згодою залучені до підготовки і здійснення оперативно-розшукових

заходів і конфіденційно співпрацюють з оперативними підрозділами;

- особи, які гласно і відкрито сприяють діяльності оперативного підрозділу.

Оперативно-розшукова діяльність здійснюється **оперативними підрозділами:**

- *Міністерства внутрішніх справ України* — кримінальною, транспортною та спеціальною міліцією, спеціальними підрозділами з боротьби з організованою злочинністю, забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів і учасників кримінального судочинства;

- *Служби безпеки України* — розвідкою, контррозвідкою, військовою контррозвідкою, захисту національної державності, спеціальними підрозділами по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю, оперативно-технічними, внутрішньої безпеки, оперативного документування, боротьби з тероризмом і захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів;

- *Прикордонних військ України* — розвідувальним органом Державного комітету у справах охорони державного кордону України, підрозділами з оперативно-розшукової роботи;

- *Управління державної охорони* — підрозділом оперативного забезпечення охорони виключно з метою забезпечення безпеки

 - осіб та об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона;

- *органів державної податкової служби* — оперативними підрозділами податкової міліції;

- *органів і установ Державного департаменту України з питань виконання покарань* — оперативними підрозділами;

- *розвідувального органу Міністерства оборони України* — оперативними, оперативно-технічними, власної безпеки.

Здійснення оперативно-розшукової діяльності іншими підрозділами зазначених органів, підрозділами інших міністерств, відомств, громадськими, приватними організаціями та особами *забороняється*.

8.2. Обов'язки і права підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність

Підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, *зобов'язані*:

- у межах своїх повноважень відповідно до законів, що становлять правову базу оперативно-розшукової діяльності, вживати необхідних оперативно-розшукових заходів попередження, своєчасного виявлення, припинення і розкриття злочинів, викриття причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, здійснювати про-філактику правопорушень;
- виконувати письмові доручення слідчого, вказівки прокурора та ухвали суду і запити повноважних державних органів, установ та організацій про здійснення оперативно-розшукових заходів;
- виконувати запити відповідних міжнародних правоохоронних організацій та правоохоронних органів інших держав на підставі договорів і угод;
- інформувати відповідні державні органи про відомі їм факти та дані, що свідчать про загрозу безпеці суспільства і держави, а також про порушення законодавства, пов'язані зі службовою діяльністю посадових осіб;
- взаємодіяти між собою та іншими правоохоронними органами з метою швидкого і повного розкриття злочинів та викриття винних;
- забезпечувати із залученням інших підрозділів безпеку працівників суду і правоохоронних органів, осіб, які подають допомогу, сприяють оперативно-розшуковій діяльності, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб.

Оперативним підрозділам для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності надається *право*:

- опитувати осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу;
- здійснювати контрольну та оперативну закупівлю і постачання товарів, предметів та речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь (порядок здійснення оперативної закупівлі та контрольованого постачання визначається нормативними актами МВС України, податкової міліції, Служби безпеки України, погодженими з Генеральною прокуратурою України та зареєстрованими в Міністерстві юстиції України);
- порушувати в установленому законом порядку питання про виконання перевірок фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та осіб, які займаються підприємницькою діяльністю або іншими видами господарської діяльності індивідуально, і брати участь у цих перевірках;

- витребувати, збирати і вивчати документи та дані, що характеризують діяльність підприємств, установ, організацій, а та-кож спосіб життя окремих осіб, підозрюваних у підготовці або вчиненні злочину, джерело та розміри їх доходів;
- виконувати операції із захоплення злочинців, припинення злочинів, розвідувально-підривної діяльності спецслужб інозем-них держав, організацій та окремих осіб;
- відвідувати жилі та інші приміщення за згодою їх власників або мешканців для з'ясування обставин вчиненого злочину або такого, що готується, а також збирати відомості про протип-равну діяльність підозрюваних або осіб, щодо яких здійсню-ється перевірка;
- негласно виявляти та фіксувати сліди тяжкого злочину, доку-менти та інші предмети, що можуть бути доказами підготовки або вчинення такого злочину, або одержувати розвідувальну інформацію, у тому числі шляхом проникнення оперативного працівника у приміщення, транспортні засоби, на земельні ділянки;
- здійснювати проникнення у злочинну групу негласного праці-вника оперативного підрозділу або особи, яка співробітничав з останнім, із збереженням у таємниці достовірних даних щодо їх особистості (про необхідність такого проникнення прий-мається постанова, яка затверджується начальником відповід-ного органу);
- знімати інформацію з каналів зв'язку, застосовувати інші технічні засоби отримання інформації;
- контролювати шляхом відбору за окремими ознаками теле-графно-поштові відправлення;
- здійснювати візуальне спостереження у громадських місцях із застосуванням фото-, кіно- і відеозйомки, оптичних та радіо-приладів, інших технічних засобів;
- мати гласних і негласних штатних та позаштатних праців-ників;
- встановлювати конфіденційне співробітництво з особами на засадах добровільності;
- отримувати від юридичних та фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформацію про злочини, які готуються або вчи-нені, і загрозу безпеці суспільства й держави; використовувати за згодою адміністрації службові приміщен-ня, транспортні засоби та інше майно підприємств, установ, організацій, а також за згодою осіб — житло, інші приміщен-ня, транспортні засоби і майно, які їм належать;
- створювати з метою конспірації підприємства, організації, ви-користовувати документи, які зашифровують особу чи відом-чу належність працівників, приміщень і транспортних засобів оперативних підрозділів;
- створювати і застосовувати автоматизовані інформаційні сис-теми;
- застосовувати засоби фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю на підставах і в порядку, встановлених за-конами про міліцію, Службу безпеки, Прикордонні війська, державну охорону органів державної влади України та поса-дових осіб.

Негласне проникнення у житло чи в інше володіння особи, знят-тя інформації з каналів зв'язку, контроль за листуванням, телефон-ними розмовами, телеграфною та іншою кореспонденцією, застосу-вання інших технічних засобів одержання інформації здійснюються *за рішенням суду*, прийнятим за поданням керівника відповідного

оперативного підрозділу або його заступника. Про отримання тако-го дозволу суду або про відмову в ньому зазначені особи повідомляють прокурору протягом доби. Такі заходи вживаються виключно з метою запобігання злочинів чи з'ясування істини при розслідуванні кримінальної справи, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо. За результатами здійснення зазначених оперативно-розшукових заходів складається протокол з відповідними додатками, який підлягає використанню як *джерело доказів* у кримінальному су-дочинстві.

Виключно з метою отримання розвідувальної інформації для за-безпечення зовнішньої безпеки України, запобігання і припинення розвідувально-підривних посягань спеціальних служб іноземних дер-жав та іноземних організацій зазначені заходи можуть здійснюва-тись у порядку, узгодженому з Генеральним прокурором України та Головою Верховного Суду України.

8.3. Гарантії законності при здійсненні оперативно-розшукової діяльності

У кожному випадку наявності підстав для здійснення оператив-но-розшукової діяльності заводиться оперативно-розшукова справа. Постанова про заведення такої справи підлягає затвердженню начальниками органу внутрішніх справ, Служби безпеки, Прикордон-них військ, охорони вищих посадових осіб, оперативного підрозді-лу податкової міліції, органу, установи виконання покарань, розві-дувального органу Міністерства оборони України або його уповно-важеним заступником.

Контроль за оперативно-розшуковою діяльністю здійснюється МВС України, Службою безпеки України, Державним комітетом з охорони державного кордону України, Управлінням державної охо-рони України, Державною податковою адміністрацією України, Державним департаментом України з питань виконання покарань, розвідувальним органом Міністерства оборони України.

При перевірці осіб у зв'язку з допуском їх до державної таємниці, а також до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках оперативно-розшукова справа не заводиться. Така перевірка по-винна тривати щонайбільше один місяць.

Під час здійснення оперативно-розшукової діяльності не допускається порушення прав і свобод людини та юридичних осіб. Окремі обмеження цих прав і свобод мають винятковий та тимчасовий характер і можуть застосовуватись лише за рішенням суду щодо особи, в діях якої є ознаки тяжкого злочину, і у випадках, передбачених законодавством України, з метою захисту прав і свобод інших осіб, безпеки суспільства.

За наявності достатніх підстав дозвіл на здійснення оперативно-розшукової діяльності дає керівник відповідного оперативного підрозділу, який несе відповідальність за законність здійснюваних заходів відповідно до чинного законодавства. При застосуванні оперативно-розшукових заходів працівники оперативних підрозділів зобов'язані враховувати їх відповідність ступеню суспільної не-безпеки злочинних посягань та загрози інтересам суспільства і держави.

У разі порушення прав і свобод людини або юридичних осіб при здійсненні оперативно-розшукової діяльності, а також якщо причетність до правопорушення особи, щодо якої здійснювались оперативно-розшукові заходи, не підтвердилась, Служба безпеки України, МВС України, Державний комітет у справах охорони державного кордону України, Управління державної охорони України, Державна податкова адміністрація України, Державний департамент України з питань виконання покарань або розвідувальний орган Міністерства оборони України зобов'язані невідкладно поновити порушені права і відшкодувати заподіяні матеріальні та моральні збитки в повному обсязі.

Громадяни України та інші особи мають право у встановленому законом порядку одержати від органів, на які покладено здійснення оперативно-розшукової діяльності, письмове пояснення з приводу обмеження їх прав і свобод та оскаржити ці дії.

Одержані внаслідок оперативно-розшукової діяльності відомості, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини, якщо вони не містять інформації про вчинення заборонених законом дій, **зберігання не підлягають і повинні бути знищені**

Не підлягають передаванню і розголошенню результати опера-тивно-розшукової діяльності, які відповідно до законодавства Ук-раїни становлять державну таємницю, а також відомості, що стосу-ються особистого життя, честі, гідності людини. За передання і роз-голошення цих відомостей працівники оперативних підрозділів, а також особи, яким ці відомості були довірені при здійсненні опера-тивно-розшукової діяльності чи стали відомі по службі або роботі, підлягають відповідальності згідно з чинним законодавством, крім випадків розголошення інформації про незаконні дії, що порушують права людини.

Оперативно-розшукові заходи, пов'язані з *тимчасовим обмежен-ням прав людини*, вжива ються з метою запобігання тяжким злочинам, їх припинення і розкриття, розшуку осіб, які ухиляються від відбу-вання кримінального покарання або безвісти зникли, захисту жит-тя, здоров'я, житла і майна працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, при-пинення розвідувально-підривної діяльності проти України. У разі оперативної необхідності невідкладного здійснення цих заходів опе-ративно-розшукові підрозділи зобов'язані протягом 24 годин по-відомити суд або прокурора про застосування та підстави для їх здійснення.

Візуальне спостереження може здійснюватись з метою встанов-лення даних про особу та про її зв'язки, якщо є факти, які підтвер-джують, що нею готується або вчинено тяжкий злочин, для отриман-ня відомостей, які вказують на ознаки такого злочину, а також для забезпечення безпеки працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб.

Для одержання інформації забороняється застосовувати технічні засоби, психотропні, хімічні та інші речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей та навколишньому середови-щу.

8.4. Соціальний і правовий захист працівників оперативних підрозділів та осіб, які залучаються до оперативно-розшукової діяльності

На працівників, які здійснюють оперативно-розшукову діяль-ність, поширюються гарантії правового і соціального захисту, пе-редбачені законами України про ці органи.

Працівникам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, надаються додаткові пільги в питаннях соціально-побутового та фінансового забезпечення в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

За наявності даних про загрозу життю, здоров'ю або майну працівника та його близьких родичів у зв'язку із здійсненням ним оперативно-розшукової діяльності в інтересах безпеки України або з розкриття тяжкого злочину, або викриття організованої злочинної групи оперативний підрозділ зобов'язаний вжити спеціальних заходів для забезпечення їх безпеки — змінити дані про осіб, їх місце проживання, роботи і навчання, інші дані в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Не несе відповідальності працівник оперативного підрозділу, який заподіяв шкоду правам, свободам людини, інтересам держави при здійсненні оперативно-розшукової діяльності, перебуваючи у стані необхідної оборони, крайньої необхідності або професійного ризику, а так само у зв'язку із затриманням особи, у діях якої є ознаки злочину.

Особа, яка залучається до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, перебуває під захистом держави. Співробітництво особи з оперативним підрозділом зараховується до її загального трудового стажу в разі укладення з нею трудової угоди. Якщо у зв'язку з виконанням такою особою завдань оперативно-розшукової діяльності настала її інвалідність або смерть, на неї поширюють-ся пільги, передбачені в таких випадках для працівників оперативних підрозділів. У разі виникнення загрози життю, здоров'ю або майну особи, яка залучається до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, її захист забезпечується в порядку, передбаченому для працівників оперативних підрозділів.

8.5. Нагляд за додержанням законів при здійсненні оперативно-розшукової діяльності

Нагляд за додержанням законів при здійсненні оперативно-розшукової діяльності покладений на Генерального прокурора України, його заступників, прокурорів

Автономної Республіки Крим, об-ластей, міст Києва та Севастополя і прирівняних до них прокурорів та їх заступників, а також уповноважених наказом Генерального прокурора України начальників та прокурорів управлінь, відділів Генеральної прокуратури України та прокуратур Автономної Рес-публіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя.

Прокурор у межах своєї компетенції має такі права і обов'язки:

- безперешкодно входити в усі приміщення органів, які здійсню-ють оперативно-розшукову діяльність;
- вимагати для перевірки розпорядження, інструкції, накази та інші акти щодо оперативно-розшукової діяльності, оперативно-розшукові справи, реєстраційні, облікові, звітні, статис-тичні, аналітичні документи та інші відомості щодо здійснення оперативно-розшукових заходів;
- доручати керівникам відповідних органів виконання у підвідомчих їм підрозділах перевірок з метою усунення пору-шень закону;
- давати письмові вказівки щодо здійснення оперативно-розшу-кових заходів в інтересах кримінального судочинства, про роз-шук осіб, які безвісно відсутні;
- давати згоду на подовження строку здійснення оперативно-розшукової діяльності;
- отримувати пояснення щодо порушень вимог закону від поса-дових осіб органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність;
- перевіряти скарги на порушення законів органами, які здійсню-ють оперативно-розшукову діяльність, з ознайомленням у необ-хідних випадках з оперативно-розшуковими матеріалами;
- скасовувати незаконні постанови про заведення або закриття оперативно-розшукової справи, зупинення або поновлення оперативно-розшукової діяльності чи про інші рішення, що су-перечать закону;
- вживати заходів усунення порушень законності при здійсненні оперативно-розшукової діяльності та притягнення винних до встановленої законом відповідальності;
- опротестовувати незаконну постанову суду про дозвіл або відмову на здійснення оперативно-розшукових заходів. Прине-сення протесту зупиняє оперативно-розшукові заходи, дозвіл на які наданий судом.

Не належать до предмета прокурорського нагляду:

- відомості про осіб, які конфіденційно співробітничать або співробітничали з розвідувальним органом України;
- належність конкретних осіб до кадрового складу розвідуваль-них органів;
- форми, методи і засоби розвідувальної діяльності;
- організаційно-штатна структура розвідувальних органів.

Контрольні питання

1. Розкрийте зміст поняття "оперативно-розшукова діяльність".
2. Які завдання виконуються за допомогою оперативно-розшукової діяльності?
3. Які підрозділи уповноважені здійснювати оперативно-розшукову діяльність?
4. Основні підстави для здійснення оперативно-розшукової діяльності.
5. Які основні обов'язки покладаються на оперативні підрозділи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність?
6. Якими правами наділені оперативні підрозділи при здійсненні оперативно-розшукової діяльності?
7. Які гарантії законності при здійсненні оперативно-розшукової діяльності передбачені чинним законодавством?
8. Як можуть бути використані матеріали оперативно-розшукової діяльності?
9. Які заходи правового захисту передбачені для працівників оперативних підрозділів та осіб, які залучаються до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності?
10. Охарактеризуйте компетенцію прокурора з нагляду за дотриманням законів при здійсненні оперативно-розшукової діяльності.